

Ronald Grambo
Folklorist og kulturhistoriker

” - sa kjerringa” Hermestev eller wellerismer

”Hardt mot hardt”, sa kjerringa, sette baken mot nordavinden. Dette er et typisk hermostev, eller som det heter på det folkloristiske fagspråket, en wellerisme. Ordet wellerisme er avledet av navnet på Mr. Pickwicks rådsnare og munnrappe tjener Sam Weller, en ekte cockney fra Charles Dickens roman *The Pickwick Papers*. Her kommer Sam Weller stadig med slike muntre ytringer. Denne typen utsagn er ellers særlig utbredt i de tysktalende land og i Norden. I Finland forekommer utrolig mange slike ytringer mens en derimot i østeuropeiske og romanske land ikke hae så mange av dem.

Antikkens grekere og romere hadde heller ikke så mye av dette, men det finnes litterære vitnesbyrd om at de har eksistert. Her er noen eksempler: ”Alle kvinnene vi trenger er innenfor”, sa brudgommen og lukket døra for bruden (Theocritus XV, 77). ”Vannet vil si deg det”, sa kjentmannen da de reisende spurte hvor dyp elva var (Platon, Theaet 200 E). ”Farvel kjære lys”, sa den vellystige gamle kvinnen, da hun kledd av seg og slukket lyset (Zenobius VI, 42).

Vi kjenner vel alle denne wellerismen: ”Alle monner drar” sa musa, pissa i havet. Vi finner en liknende ytring på akkadisk språk, i oldtidens Assyria fra flere tusen år tilbake: ”Havet stiger” sa musa, urinerte i havet.

Fra det middelalderlige klosterlivet har vi også et eksempel: ”Noe er bedre enn intet” sa ulven, svelget en lus. Renessansens lærde stilte seg ganske velvillige overfor bruk av wellerismer i sine skrifter, men det er ikke sikkert at de opprinnelig var ansvarlige for dem. De kan ha gjengitt folkelige hermostev som var blitt overlevert muntlig.

DYDEN I MIDTEN, SA DJEVELEN

Det forekommer noen såkalte makaroniske wellerismer som karakteriseres ved en merkelig blanding av folkespråk og latin. Et eksempel: ”Virtus in medio”, sa djevelen, han satt mellom to gamle horer. I de nordiske landene støter en på denne wellerismen også, om enn i en litt annen form: ”Dyden i midten”, sa djevelen, satte seg mellom to bisper. (Med en tydelig antiklerikal tendens!)

Det er først på 1600-tallet at hermeste-

vene eller wellerismene for alvor synes å gjøre seg gjeldende. Men ser en nærmere på spredningen av dem i Europa under ett, kan det ikke være tvil om at de nordiske landene har de fleste. Den finske ordbokskommisjonen har det største materialet av wellerismer i verden. Det er her samlet ca. 1 425 000 oppskrifter, som bl a skyldes en storstilt innsamling foretatt av studentforeninger i 1930-årene.

I en doktoravhandling om de finske wellerismene hevdes det at egennavn med tiden har falt ut, Trenden går mot å bruke anonyme personer i wellerismene. En ser også at de mer komiske og drastiske situasjonene i wellerismene forsvinner. Dette har kanskje sammenheng med den moderne tids økende kommunikasjoner og sosiale mobilitet. Dessuten er store deler av Finland blitt sterkt urbanisert. Dette forhold har så å si utryddet de gamle originalene som ellers gav stoff til wellerismene, enten de var navngitte eller ikke. Det samme forhold gjør seg nok også gjeldende i Norge. Når egennavnene forsvinner i wellerismene, blir de lettere å huske. Dessuten vil de lettere kunne spres over større områder fordi den lokale tilknytningen ved egennavn ble borte.

Det er meget stor variasjon når det gjelder de ulike utsagnene i wellerismene. Her er noen eksempler nedtegnet i Hedmark fylke:

"Det sir mør't ut, sa mannen, han såg opp i murpipa.

"Det blir itt'nå tå før je kjem" sa mannen, han skulle henges.

"Fluelort på glæsne, sir je", sa den fregnete jinta, ho spelte sei.

"De var anna komm, de", sa kjerringa, ho bet i muslorten

"Eta først", sa drengen, da nabogar'n brant.

"Nei, nå har je jammen hørd de au," sa den døve.

"De var da inga ku", sa mannen, miste kjerringa.

I de norske wellerismene er det mannen, kjerringa og gutten som opptrer hyppigst. Dette er anonyme personer. En ser at substantivene som angir den talende står i bestemt form entall.

Humoren er kulturelt bestemt. Det er sosialiseringprosessen fra barnsben av som gir grunnlaget for hva folk synes er morsomt. Det forekommer dessuten omtale av lyter og kroppsfeil i materialet. I tidligere tider hadde man liten medlidenhet med handikappede mennesker, og de ble ofte latterliggjort. I dag er ikke dette vanlig i vår kultur, men i andre land forekommer mange wellerismer der dette synet på kroppsfeil kommer frem.

Et spørsmål er hvorvidt enkelte wellerismer med navngitte personer refererer til folk som har levd og kan identifiseres. Det er lenge siden at den svenske forskeren Kalén kom til et positivt svar her. Han undersøkte et svensk kirkesogn med dette formål for øye og mente han kunne identifisere flere navngitte personer i wellerismene.

Vanskeligheten ligger i at wellerismer som opprinnelig opererte med anonyme personer, kunne anvende navngitte personer på et senere tidspunkt. En kan også tenke seg denne utviklingen: Personer som var omtalt ved navn i wellerismer, kunne bli glemt og dermed falle ut av dem. Også en tredje mulighet foreligger: Navngitte personer kan vike plassen for andre navngitte personer.

NAVNGITTE PERSONER

Oberst Michelet bodde på Ramstad i Herland. Ved hjemkomsten så han "den røde hane" over gården. Da han var nær hjemmet, så han en stor flokk rotter rømme fra brannen. Da svor obersten og sa: "*Sligt Sjau skulde de ha i hver gaard, Rakkerpak*".

Slike wellerismer er gjerne knyttet til personer som er godt kjente i de enkelte distriktene. Når de får en slik tilknytning, kan de lettere huskes innenfor området der disse levde. Blir personen det gjelder glemt, faller gjerne også de nærmere omstendigheter ved ytringen bort. Dermed står bare utsagnet igjen. Dette er ikke noe særnorsk fenomen. Slike "ribbete" wellerismer kalles latente wellerismer. Latente wellerismer kan i enkelte tilfeller stamme fra folkelige tradisjonelle beretninger, som for eksempel eventyr

og fabler. Et internasjonalt eksempel, som også er nedtegnet i Norge, er: *Høyt henger de og sure er de*. Reven sier dette om dette om rognebærene han ikke kan nå opp til, siden rever som kjent ikke kan klatre i trær. Ytringen stammer fra Æsops fabel om reven og vindruene. I Norge har man ikke vindruer og dette er da blitt byttet ut med rognebær. Når dyr snakker som mennesker, kalles det forøvrig analogisme. Deres oppreden i wellerismer er menneskelig, men samtidig beholder de mange av sine dyriske egenskaper.

MIKROBERETNINGER

Wellerismene er i seg selv korte beretninger. Det kan derfor være på sin plass å kalle dem mikroberetninger, da de ikke ofte av noen særlig lengde. En gang i blant utvides de slik at det oppstår en dialog: "*Vil du*

no alt gifta deg, dotter mi? Herregud, kva kann du, sa mora." "*Å mor, eg kann då alt*", sa dottera. Slike samtaler er likevel ganske sjeldne innen norsk tradisjon. I andre land opptrer dette trekket derimot oftere, f. eks. blant orientalske og afrikanske kulturer: *Man sier til kame-len: "Du har skjev hals. - Den svarte: "Hvor har jeg da en rett soveplass slik at halsen min skulle bli rett"* (kurdisk). "*Jeg gratulerer med den nyankomne*" sa reven til høna. - "*Takk*", sa hun, "*men sett deg for Guds skyld ikke i nærheten av meg*" (armensk).

De opptrappende i de norske wellerismene eller

THIS Fox has a longing
for grapes,
He jumps, but the bunch still
escapes.
So he goes away sour;
And, 'tis said, to this hour
Declares that he's no taster
for grapes.

"THE GRAPES OF DISAPPOINTMENT ARE ALWAYS SOUR"

hermestevene kan kategoriseres slik:

1. Mytiske eller oppdiktede personer (Døden, Fanden osv.)
2. Mennesket som medlem av et samfunn (yrkesbakgrunn, familiebakgrunn, etnisk bakgrunn)
3. Navngitte bygde- eller byoriginaler
4. Dyr av forskjellige slag.

ALDER

Dessverre vet vi lite om den historiske bakgrunnen og alderen til wellerismene som folkloristisk genre. Dette gjelder i høyeste grad det nordiske tradisjonsområdet. Vi kan likevel nevne et par eksempler fra den nordrøne kulturkretsen. Her er en wellerisme fra *Fornmannasögur* fra det 12. århundre: *Slike ting hender ofte til sjøs, sa selen, da den ble skutt i øyet* (Opt verdr slikt á sæ, kvad selr, var skotinn í auga).

På slutten av det 12. århundre sendte kong Magnus Berrføtt et bud til Bohuslen for å overtale folket der til å anerkjenne hans overhøyhet. Etter å ha hørt på hva sendebudet sa, var det en i forsamlingen som ytret: *"Snart kommer snön, svenner" sa finnarna, hade skidor til salu.*

Det finnes også et eksempel fra det 15. århundre: *"Hjälpen vore nog god, ginge bare inte maten åt", sa käringen.* Det er her tale om ettervirkningene av en dugnad. Allerede den gang var dugnad altså vanlig, og kjerringa har som skikken tilsier spandert mat på dem som hjalp til under dugnaden.

Man søker tilflukt i hermestev eller wellerismer for å fremme tanker, idéer eller vurderinger som under andre forhold kanskje kunne virke utfordrende eller støtende. De kan også bidra til å løse opp enn pinlig eller beklemmende situasjon. Effekten av en wellerisme må uansett vurderes på bakgrunn av sammenhengen den opptrer i. Det

ville vært interessant å kunne fastslå om for eksempel menn brukte wellerismer i større utstrekning enn kvinner. Dessuten ville det ha vært morsomt å se om barn brukte wellerismer i noen særlig grad. Det dreier seg om muntlig tradisjonsgods. Før lærte barn en rekke hermestev eller wellerismer av foreldrene og andre voksne personer, og fikk dermed en viss kunnskap om hva slags situasjoner de enkelte wellerismene kunne fremsies i. Å anvende hermestev eller wellerismer var en del av den kulturelle kompetansen man tilegnet seg etter hvert.

En fullstendig wellerisme består av disse elementene:

1. Ytringen
2. Verbet som angir taleakten
3. Den som ytrer seg
4. Ytringens kontekst

Et eksempel:

1. *Gje e lå*
2. *sa*
3. *kjerringa*
4. *ho satt i senga.*

Verbet som angir taleakten står alltid i imperfektum, aldri i presens eller i noen annen tid. Handlingen eller de ytre omstendigheter som ytringen peker på, står også i imperfektum.

Hermestev eller wellerismer blir ikke brukt så mye i dag. Man må huske på at denne form for folkelige ytringer levde sitt eget liv i tradisjonen. De ble som regel overført muntlig, men noen ganger har nok også wellerismer fra litteraturen trengt inn i den muntlige tradisjonen og fått feste der. Vi har i så henseende allerede omtalt hva reven sa da den så rognbærene (opprinnelig vindruene), som jo stammer fra en av

Sam Weller

Stålstikk-illustrasjon fra 1836 til Charles Dickens' "Pickwick Papers". Foto/scan ved Philip V. Allingham Victorian Web.

Æsops fabler. Denne fabelen ble spesielt godt kjent i Frankrike, fordi Jean de la Fontaine brukte den som underlag for en av sine populære versifiserte fabler på 1600-tallet.

En del wellerismer har vandret fra det ene område til det andre i Europa. På den måten skiller de seg ikke ut fra andre genrer som eventyr og sagn. Ved denne spredningen kan de forandre form. Personene kan skiftes ut med andre og konteksten kan også endres. Men hvis selve innholdet blir alt for omstrukturert, kan man konfronteres med en ny wellerisme. Mange ulike wellerismer kan ha det samme budskapet, og blir da synonyme.

I tradisjonssamlinger blir wellerismene plassert under overskriften ordtak. Det er visse forskere som hevder at wellerismer ikke kan betraktes som ordtak, men som en egen folkloristisk genre. Grunnen til en slik vurdering er nok at ordtak uttrykker en folkelig visdom, mens wellerismene snarere uttrykker rappkjefthet. Dessuten er setningsoppbygningen, syntaksen i wellerismene, så mye annerledes enn den vi møter i ordtakene ellers. På den annen side har wellerismene de samme funksjonene som ordtakene, nemlig å belyse en situasjon, ja endog å forandre den.

Tidligere trykt i *Magiske verdener – 50 års folkloristisk nybrottsarbeid Et festskrift til Grambo på 75-årsdagen 20.januar 2003* og i *Hedmarks-Forfatter'n nr. - 2001*